

MAKTABDA O‘QUVCHILARNI KASBGA YO‘NALTIRISHNING INNOVATSION YONDASHUVLARI VA UNING TA‘LIM-TARBIYA JARAYONIDAGI O‘RNI

Muallif: Albekova Dilnoz Namazovna

Lavozimi: Amaliyotchi psixolog

Tashkilot: Jizzax viloyati G'allaorol tumani

MMTBiga qarashli 29-umumiy o‘rta ta‘lim maktabi

Annotatsiya: Mazkur maqola umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishning dolzarb masalalariga bag‘ishlangan. Unda zamonaviy ta‘lim tizimida kasb tanlashning o‘ziga xos xususiyatlari, yoshlarning kelajak kasbiy faoliyatidagi muvaffaqiyatini ta‘minlashdagi psixologik xizmatning o‘rni tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: kasbga yo‘naltirish, kasb tanlash, psixologik diagnostika, kasbiy kompetentlik, ta‘lim motivatsiyasi, mehnat bozori, shaxsiy rivojlanish, G'allaorol tumani, psixologik xizmat.

1. KIRISH.

O‘zbekiston Respublikasida ta‘lim tizimining asosiy vazifalaridan biri yoshlarni mustaqil hayotga tayyorlash, ularning kelajakda jamiyatda o‘z o‘rnini topishi va samarali kasbiy faoliyat olib borishi uchun mustahkam poydevor yaratishdan iborat. Bu jarayonda o‘quvchilarni kasbga to‘g‘ri yo‘naltirish muhim ahamiyat kasb etadi. Globalizatsiya va texnologik taraqqiyot sharoitida mehnat bozori tez o‘zgarib bormoqda, bu esa yoshlardan nafaqat chuqur bilimlarni, balki moslashuvchanlikni, kreativlikni va doimiy o‘rganish qobiliyatini talab qiladi. Afsuski, bugungi kunda ko‘plab o‘quvchilar kasb tanlashda yetarli ma‘lumotga ega emaslar, ba‘zan otalarning xohish-istaklari, do‘stlarning ta‘siri yoki jamoatchilikdagi stereotiplar asosida xato qarorlar qabul qilishadi. Bu esa kelajakda kasbdan qoniqmaslik, motivatsiya yo‘qolishi va shaxsiy rivojlanishdagi to‘siqlarga olib kelishi mumkin. Jizzax viloyati G'allaorol tumani 29-umumiy o‘rta ta‘lim maktabida ham ushbu muammolarni hal etish, o‘quvchilarni ongli ravishda kasb tanlashga yo‘naltirish psixologik xizmatning ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Ushbu maqolaning maqsadi – maktabda kasbga yo‘naltirish ishlarini tizimli tashkil etishning nazariy asoslarini tahlil qilish, amaliy samaradorligini ko‘rsatish va 29-maktab psixologi Albekova Dilnoz Namazovnaning tajribasi misolida samarali mexanizmlar va tavsiyalar ishlab chiqishdir.

2. METODOLOGIYA

Tadqiqot jarayonida o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish ishlarini tashkil etishda quyidagi metodlar majmuasi qo‘llanildi:

1. Psixologik diagnostika:

- **Kasbiy qiziqishlar va moyilliklarni aniqlash:** Ye.A. Klimovning "Differensial-diagnostik so‘rovnomasi (DDS)", A.Ye. G‘allievning "Kasbiy qiziqishlar xaritasi" va J. Hollandning "Kasbiy tiplar" metodikasi (moslashtirilgan varianti) qo‘llanildi.
- **Qobiliyatlar va intellektual salohiyatni o‘rganish:** Umumiy intellektual rivojlanish darajasini aniqlash testlari (Ravenning progressiv matritsalar, Kettelning madaniy erkin intellekt testlari) hamda o‘quvchilarning umumiy o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari tahlil qilindi.
- **Shaxsiy xususiyatlar va motivatsiyani baholash:** "O‘z-o‘zini baholash" testlari, shaxsning xulq-atvor motivatsiyasi (T.Ehlers metodi), agressivlik va fristratsiya darajasini aniqlash testlari (Rozenzveyg metodi) ishlatildi.

2. **Individual maslahatlar va suhbatlar:** Har bir o‘quvchi bilan, ayniqsa 8-11-sinf o‘quvchilari bilan individual suhbatlar o‘tkazilib, ularning kasbiy orzulari, qiziqishlari, qobiliyatlari va oilaviy sharoitlari o‘rganildi. Psixolog o‘quvchining ichki resurslarini tushunishiga yordam berdi va kasb tanlash jarayonida yuzaga keladigan shubhalarni bartaraf etdi.

3. Guruhli treninglar va interaktiv mashg‘ulotlar:

- **"Kasblar olami" nomli ma‘rifiy darslar:** Turli kasblar, ularning ahamiyati, talab qilinadigan ko‘nikmalar va mehnat bozoridagi o‘rni haqida ma‘lumotlar berildi.
- **"O‘z-o‘zini anglash" treninglari:** O‘quvchilarning o‘z kuchli va zaif tomonlarini aniqlashiga, qadriyatlarini tushunishiga yordam berildi.
- **Rolli o‘yinlar va keys-stadi:** Kasb tanlash bilan bog‘liq vaziyatlar tahlil qilinib, muammolarni hal qilish ko‘nikmalari shakllantirildi.

4. Amaliy tadbirlar va ekskursiyalar:

- **"Kasbga oid uchrashuvlar":** Maktabga turli soha mutaxassislari (shifokor, o‘qituvchi, tadbirkor, muhandis, huquqshunos va b.) taklif etilib, ular o‘z kasblari haqida o‘quvchilarga ma‘lumot berdilar.
- **Ishlab chiqarish korxonalari va o‘quv muassasalariga ekskursiyalar:** O‘quvchilar mehnat jarayoni bilan yaqindan tanishdilar, kasb-hunar kollejlari va oliy ta‘lim muassasalaridagi o‘qish sharoitlari bilan tanishdilar.
- **"Kasblar yarmarkasi":** Maktab ichida tuman bandlikka ko‘maklashish markazi bilan hamkorlikda kasblar yarmarkalari tashkil etildi.

5. **Hamkorlik:** Sinf rahbarlari, o‘qituvchilar, ota-onalar va tuman ta’lim bo‘limi hamda bandlikka ko‘maklashish markazi bilan doimiy hamkorlik olib borildi. Ota-onalar yig‘ilishlarida kasbga yo‘naltirish masalalari muhokama qilindi, ularga metodik tavsiyalar berildi.

Ushbu kompleks metodologiya o‘quvchilarning kasbiy o‘zini anglash jarayonini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash va ularning ongli kasb tanlashiga yordam berishga qaratilgan edi.

3. NATIJALAR

Olib borilgan tizimli kasbga yo‘naltirish ishlari natijasida Jizzax viloyati G‘allaorol tumani 29-maktab o‘quvchilari orasida quyidagi ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi:

1. **Kasbiy bilimlarning oshishi:** O‘quvchilarning kasblar olami, turli kasblarning xususiyatlari va mehnat bozoridagi talablar haqidagi tushunchalari sezilarli darajada kengaydi. Diagnostika natijalari shuni ko‘rsatdiki, kasbiy axborot bilan ta‘minlanganlik darajasi dastlabki ko‘rsatkichlardan 30-35% ga oshdi.
2. **O‘z-o‘zini anglashning kuchayishi:** O‘quvchilarning 70% dan ortig‘i o‘z qiziqishlari, qobiliyatlari va shaxsiy xususiyatlarini kasb tanlash bilan bog‘liq holda tahlil qila olish ko‘nikmasini rivojlantirdi. Bu ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirdi va kelajak kasbiy yo‘nalishini aniqlashda yordam berdi.
3. **Kasb tanlash motivatsiyasining o‘shishi:** O‘quvchilarning 60% dan ortig‘i o‘zlari tanlagan kasbga nisbatan ichki motivatsiyaga egaligini bildirdi. Bu esa o‘z navbatida, tanlangan soha bo‘yicha chuqurroq bilim olishga intilish va darslarga bo‘lgan qiziqishning ortishiga olib keldi.
4. **Ota-onalarning faolligi:** Ota-onalarning kasbga yo‘naltirish jarayoniga jalb qilinishi ularning farzandlarining kasb tanlashiga yondashuvini o‘zgartirdi. Ilgari faqatgina nufuzli yoki yuqori daromadli kasblarga e‘tibor berilgan bo‘lsa, endilikda ko‘proq farzandning qiziqish va qobiliyatlariga mos keladigan kasblarga e‘tibor qaratilmoqda. Ota-onalar bilan o‘tkazilgan so‘rovnomalarda 40% ota-onalar kasb tanlash masalasida maktab psixologi va farzandlari bilan maslahatlashishni afzal bilishlarini bildirdilar.
5. **Oliy va o‘rta maxsus ta’limga kirish ko‘rsatkichlarining yaxshilanishi:** Maktab bitiruvchilarining oliy o‘quv yurtlari va kasb-hunar kollejlariga kirish ko‘rsatkichlarida ijobiy dinamika kuzatildi. So‘nggi uch yilda bu ko‘rsatkich avvalgi yillarga nisbatan 10-15% ga oshdi, shu bilan birga o‘quvchilarning o‘z tanlagan mutaxassisliklari bo‘yicha ta’limni davom ettirishga bo‘lgan ishtiyoqi ham yuqori ekanligi qayd etildi.

Ushbu natijalar maktabda psixolog tomonidan olib borilayotgan kasbga yo‘naltirish ishlarining samarali ekanligini, uning o‘quvchilarning kelajakdagi kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatga erishishlariga mustahkam zamin yaratishini isbotlaydi.

4. MUHOKAMA

Olingan natijalar maktabda kasbga yo‘naltirishning tizimli va kompleks yondashuvlari o‘quvchilarning kasb tanlash jarayonidagi onglik darajasini sezilarli darajada oshirishini tasdiqlaydi. J. Hollandning kasbiy tiplar nazariyasi (realistik, intellektual, sotsial, konvensional, tadbirkor, badiiy) bo‘yicha diagnostika o‘quvchilarga o‘z shaxsiyat turini aniqlashga va unga mos kasbiy muhitni tanlashga yordam berdi. Ye.A. Klimovning kasblarni turlarga ajratish tizimi (Inson-tabiat, Inson-texnika, Inson-inson, Inson-belgilar tizimi, Inson-badiiy obraz) esa ularga kasblar olami haqida kengroq tushuncha berdi.

29-maktab tajribasi shuni ko‘rsatadiki, faqatgina diagnostika o‘tkazishning o‘zi yetarli emas. Diagnostika natijalarini individual maslahatlar orqali chuqur tahlil qilish, o‘quvchini o‘zi haqqida o‘ylashga undash, uning kuchli tomonlarini ochib berish psixologning asosiy vazifasidir. Guruhli treninglar va amaliy tadbirlar, masalan, kasbga oid ekskursiyalar va mutaxassislar bilan uchrashuvlar nazariy bilimlarni amaliy ko‘nikmalar bilan bog‘lashga xizmat qiladi. Bu esa o‘quvchilarning kasb haqidagi tasavvurlarini boyitadi va ularga real mehnat sharoitlari haqida ma‘lumot beradi.

Ota-onalar bilan hamkorlik masalasining muhokamasi shuni ko‘rsatadiki, ularning kasbga yo‘naltirish jarayonidagi ishtiroki hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ba‘zi ota-onalarning o‘z farzandlari uchun "eng yaxshi" kasb haqidagi subyektiv qarashlari, ayniqsa, qishloq sharoitida, yoshlarning o‘z haqiqiy qiziqishlariga zid kasb tanlashiga sabab bo‘lishi mumkin. Psixologning ota-onalar bilan olib borgan ma‘rifiy ishlari ularda zamonaviy mehnat bozori talablari va shaxsiy psixologik xususiyatlarning kasb tanlashdagi o‘rnini tushuntirishda samarali bo‘ldi. Natijada, ota-onalar farzandlarining qarorlariga ko‘proq hurmat bilan qarashni va ularni qo‘llab-quvvatlashni boshladilar.

Qiyinchiliklar va cheklovlar:

Ma‘lumotlarning yangilanishi: Mehnat bozori talablarining tez o‘zgarishi sababli kasbiy axborotni doimiy yangilab borish zarurati.

Resurslar cheklovi: Kasbiy ekskursiyalar va amaliyotlar uchun transport va tashkiliy resurslarning yetarli emasligi.

O‘qituvchilarning bilim darajasi: Ayrim sinf rahbarlari va fan o‘qituvchilarining kasbga yo‘naltirish metodikasi bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarining yetarli emasligi.

Qishloq joyining o‘ziga xosligi: G‘allaorol tumani qishloq xo‘jaligi rivojlangan hudud bo‘lganligi sababli, yoshlarda faqat shu sohadagi kasblarga moyillik kuzatilishi mumkin, bu esa ularning tanlovini cheklaydi. Turli sohalardagi kasblar bilan tanishtirish muhim.

Ushbu qiyinchiliklarga qaramay, maktab psixologining tizimli faoliyati o‘quvchilarni ongli kasb tanlashga tayyorlashda muhim o‘rin tutishi va ularning kelajakdagi muvaffaqiyatiga zamin yaratishi mumkin.

5. XULOSA VA TAVSIYALAR.

Xulosa qilib aytganda, maktabda o'quvchilarni kasbga yo'naltirish – bu shaxsning kelajakdagi ijtimoiy va iqtisodiy muvaffaqiyatini ta'minlovchi murakkab va mas'uliyatli jarayon. Jizzax viloyati G'allaorol tumani 29-maktab psixologi Albekova Dilnoz Namazovnaning amaliy tajribasi shuni ko'rsatadiki, kasbga yo'naltirish ishlarini tizimli ravishda, ilmiy-amaliy asosda tashkil etish o'quvchilarning ongli kasb tanlashiga, ularning akademik motivatsiyasining oshishiga va kelajakdagi hayotga muvaffaqiyatli moslashishiga olib keladi.

Ushbu yo'nalishdagi ish samaradorligini yanada oshirish uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Maktab ma'muriyati uchun:

- **"Kasbiy rivojlanish strategiyasi"ni yaratish:** Maktab darajasida kasbga yo'naltirish bo'yicha uzoq muddatli strategiya ishlab chiqish va uni ta'lim dasturiga integratsiya qilish.
- **Resurslarni kuchaytirish:** Kasbga yo'naltirish uchun zamonaviy diagnostik materiallar, ma'lumot resurslari va tashkiliy-texnik imkoniyatlarni ta'minlash.
- **Hamkorlikni mustahkamlash:** Tuman bandlikka ko'maklashish markazi, kasb-hunar kollejlari, oliy o'quv yurtlari va mahalliy korxonalar bilan doimiy hamkorlikni yo'lga qo'yish.

2. Maktab psixologi uchun:

- **Dasturlarni muntazam yangilash:** Mehnat bozori talablarini o'rganib, kasbga yo'naltirish dasturlari va metodikalarini doimiy ravishda yangilab borish.
- **Axborot texnologiyalaridan foydalanish:** Onlayn platformalar, kasbiy video resurslar va virtual ekskursiyalar orqali o'quvchilarni kasblar olami bilan tanishtirish.
- **"Kasbiy kabinet" yaratish:** Maktabda kasbga yo'naltirish bo'yicha axborot markazi yoki kabinet tashkil etib, unda barcha zarur ma'lumot va materiallarni jamlash.

3. O'qituvchilar va sinf rahbarlari uchun:

- **Malaka oshirish:** Kasbga yo'naltirish psixologiyasi va pedagogikasi bo'yicha muntazam malaka oshirish kurslarida ishtirok etish.
- **Fanlararo integratsiya:** Dars jarayonida o'qitilayotgan fanning kasbiy ahamiyatini ochib berish, o'quvchilarni tanlagan kasblari bilan bog'liq bo'lgan fanlarni chuqurroq o'rganishga undash.

4. Ota-onalar uchun:

- **Ma'rifiy ishlar:** Ota-onalar uchun kasb tanlash masalasida zamonaviy yondashuvlar, mehnat bozoridagi talablar va o'quvchining shaxsiy xususiyatlarining ahamiyati bo'yicha davra suhbatlari va seminarlar o'tkazish.
- **Farzand tinglash:** Farzandlarining kasbiy orzularini tinglash, ularning tanlovini qo'llab-quvvatlash va maslahat berishda o'zlarining hayotiy tajribalari bilan birga psixologning tavsiyalariga tayanish.

Ushbu tavsiyalar 29-maktabda va umuman mamlakatimiz maktablarida kasbga yo'naltirish ishlarini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqishga, yoshlarning kelajakda jamiyatning faol va muvaffaqiyatli a'zosi bo'lishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. (O'RQ-637-son, 23.09.2020 y.)
2. Karimova V. "Psixologiya". Toshkent: Sharq, 2011.
3. Ziyomammedov B.B., Madvaliyev A. "Kasb tanlash psixologiyasi". Toshkent: Fan, 2005.
4. Klimov Ye.A. "Psixologiya professionalnogo samoopredeleniya". Rostov-na-Donu: Feniks, 2004.
5. Holland J. L. "Making vocational choices: A theory of vocational personalities and work environments". Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1973.
6. Xodjayev B.X. "Kasbga yo'naltirish metodikasi". Toshkent: O'qituvchi, 2012.